

nijevcem, ki so se že v prejšnjem stoletju borili za osvoboditev balkanskih narodov. Zgled govori. Če pa piše avtor le »rezistenca«, bi lahko mislili, da so se uprli nacistom samo zato, da rešijo svoje golo življenje, kar pa ne drži.

Ivo Juvančič

I documenti diplomatici italiani. Nona serie: 1939—1943. Volume I—III. Ministero degli affari esteri. Commissione per la Pubblicazione dei Documenti diplomatici. Roma MCMLIV—MCMLIX.

Italijansko ministrstvo za zunanje zadeve izdaja dokumente svojega diplomatskega delovanja v preteklosti v posebni knjižni zbirki, ki ima skupni naslov I documenti diplomatici italiani. Tu se omejujem le na zvezke, ki omenjajo Jugoslavijo v letih 1939 in 1940.

Opozoriti moram na to, da sem pregledala knjige, ki jih hrani Inštitut za narodnostna vprašanja v Ljubljani. Zal pa ima ta inštitut le nepopolno zbirko teh publikacij, kajti iz prve serije, ki obsega obdobje od leta 1861 do 1870, hrani zgolj volumen III (1. avgust 1862 — 9. julij 1863; 702 dokumenta) in volumen XIII (5. julij 1870 — 20. september 1870; 844 dokumentov). Iz tretje serije, ki zajema čas iz let 1896—1907, sta dosegljiva spet samo dva volumna: volumen I (10. marec 1896 — 30. april 1897; 415 dokumentov) in volumen III (24. januar 1898 — 29. julij 1900; 433 dokumentov). Četrta serija obsega obdobje 1908—1914; pregledati je mogoče le volumen XII (28. junij — 2. avgust 1914; 889 dokumentov). Od pete serije z obdobjem prve svetovne vojne 1914—1918 ima samo volumen I (2. avgust — 16. oktober 1914; 946 dokumentov), enako tudi od šeste serije le volumen I (4. november 1918 — 17. januar 1919), medtem ko je sedma serija popolnejša. Za leta 1922—1935 ima volumen I (31. oktober 1922 — 26. april 1923; 752 dokumentov), volumen II (27. april 1923 — 22. februar 1924; 663 dokumentov), volumen III (23. februar 1924 — 14. maj 1925; 857 dokumentov) in volumen IV (15. maj 1925 — 6. februar 1927; 598 dokumentov). Osmo serija je spet skromnejša: za leta 1935—1939 ima dva volumna, volumen XII (23. maj — 11. avgust 1939; 845 dokumentov) in volumen XIII (12. avgust — 3. september 1939; 645 dokumentov). Deveta serija obsega, kot pove že naslov, leta od 1939 do 1943. Dostopni so volumen I (4. september — 24. oktober 1939; 878 dokumentov), volumen II, volumen III, volumen IV (9. april — 10. junij 1940; 848 dokumentov) in volumen V (11. junij — 28. oktober 1940; 807 dokumentov).

Vsi dokumenti te ogromne zbirke so urejeni kronološko. Izbrali so jih predvsem iz arhiva kabineta (Archivio di Gabinetto), iz arhiva šifrirnega oddelka (Archivio della Cifra) in iz splošnega arhiva zunanjega ministrstva (Archivio Generale), potem še iz arhivov raznih ambasad ter iz fondov, ki niso pripadali temu ministrstvu (Archivi non appartenenti al Ministero degli Esteri). — Z deveto serijo objavljanje dokumentov še ni zaključeno.

Znatno del dokumentov obravnavane devete serije italijanskih diplomatskih dokumentov se dotika tudi razmer v predvojni Jugoslaviji, italijanske politike do te države, kombinacij z Jugoslavijo v okviru osi Rim—Berlin ter politične in strateške povezave Jugoslavije s svojimi sosedi ter s širšim evropskim prostorom.

Metodološko je mogoče razdeliti objavljene dokumente v tri velike skupine. V prvi skupini objavljajo dokumenti podatke, ki neposredno zadevajo odnose med Italijo in Jugoslavijo ter notranje razmere v Jugoslaviji sami na način, kakor so jih registrirali italijanski diplomati. V drugi skupini se srečujemo z dokumenti,

v katerih je Jugoslavija vključena v širšo diplomatsko, ekonomsko, strateško in splošno politično dejavnost Italije oziroma njenega nemškega zaveznika v Evropi in po svetu. V tretjo skupino sodijo dokumenti, v katerih italijanski diplomatski predstavniki registrirajo razne informacije o Jugoslaviji in jih sporočajo dalje svojim predstojnikom v Rimu.

V prvi skupini dokumentov so kaj dobro nakazane osnovne karakteristike italijanskih politikov do Jugoslavije in obratno. V času vlade Milana Stojadinovića se je sprva začelo približevanje, nato pa kar pravo prijateljstvo med režimoma, ki sta si bila v osnovnih tendencah podobna. Dokument št. 261 (poročilo poslanika Indellija zunanjemu ministru Cianu 18. novembra 1939) izraža zaskrbljenost zaradi morebitne spremembe v jugoslovanski politiki po padcu Stojadinovićeve vlade. O tem jih je posredno ali neposredno prepričeval bivši premier sam. Stojadinović je namreč italijanskega predstavnika opozarjal na nevarnost, da se Hrvatska odcepi od Jugoslavije oziroma na to, da je razrešitev srbsko-hrvatskega spora odločilna za njeno bodočnost, vendar ob tem ni soglašal z načinom, kako se novi oblastniki sporazumevajo z Mačkom. Vendar vsi nadaljnji kontakti italijanskih diplomatov s Cvetkovićem in zunanjim ministrom Cincar-Markovićem ter njegovim pomočnikom Smiljanićem govore o tem, da je Cvetkovićeve vlada nadaljevala že prej začeto orientacijo približevanja osi Rim—Berlin. Tako zremo iz dokumenta št. 541 (poročilo veleposlanika Mamelija z dne 13. marca 1940), da je Cincar-Marković ob sprejemu akreditivnih pisem italijanskega diplomata zagotavljal voljo Jugoslavije, da ostane zunaj aktualnega vojnega spopada. Pri tem je naglašal vlogo Italije, ki je omogočila takšno zadržanje Jugoslavije in je vztrajal na tedanjih »odličnih italijansko-jugoslovanskih odnosih ter na potrebi in nameri, da jih gojijo prav takšne«. Se radodarnější je s podobnimi izjavami pomočnik zunanjega ministra Smiljanić, o čemer poroča Mamelija 2. aprila 1940 (dokumenti št. 683). Naj navedem iz tega poročila zanimiv odlomek: »Če bi zahodni zavezniki spremenili besedno in tako imenovano diplomatsko ofenzivo v vojaško akcijo, torej v alternativo, ki že dlje časa — kot je znano — predstavlja stalno skrb jugoslovanske države, bi v takšni situaciji pomenila politika in akcija fašistične vlade jasen in upanja poln element in to tako po mnenju odgovornih krogov kot tudi po mnenju mnogih drugih, ki imajo sicer določene pridržke do nas. O tem splošnem prepričanju je Smiljanić jasno govoril.«

Italijani so navidezno soglašali z jugoslovanskim prijateljstvom, vendar so zelo skrbno spremljali notranji položaj v Jugoslaviji. Ta je bil težaven zaradi srbsko-hrvatskega spora. V rezervi so imeli Pavelića, s katerim je vzdrževal stike znani markiz Bombelles v imenu grofa Ciana. Osnovne poteze italijanskega vmešavanja v jugoslovanske razmere prek ustašev so znane že iz Cianovega dnevnika. Objavljeni dokumenti, ki v bistvu soglašajo z dnevnikom, dajejo vsej zadevi verodostojnejšo moč. Zlasti je pomemben integralni tekst razgovora grofa Ciana s Pavelićem dne 23. januarja 1940 v prisotnosti markiza Bombellesa in šefa njegovega kabineta Filippa Anfusa. Pavelićeve ponudbe o ceni za hrvatsko »neodvisnost« so znane. Glede slovenskega ozemlja, ki naj bi ga deloma priključili hrvatski državi, je bil Pavelić radodaren; izjavil je, da bo verjetno potrebno prepustiti Maribor Nemčiji kot »naravno nadomestilo za nemške interese v Sloveniji«. Italijane je opozoril, kolikšnega pomena bi bilo za Italijo, da bi kontrolirala veliki premogovnik v Trbovljah. S Cianom je Pavelić tudi predelal celoten načrt »vstaje« v Hrvatski, pri čemer se je moral obvezati, da bo glede njenega začetka počakal na di-

rektivo iz Rima. Že takrat so razpravljali o personalni uniji Hrvatske z Italijo, čeprav naj bi tudi to — zaradi srbske propagande — še nekaj časa ostalo tajno. Razgovor se zaključuje z ugotovitvijo: Sporazumeli so se, da bo Bombelles osebno poročal grofu Cianu, proti koncu prihodnjega meseca pa bo dr. Pavelić intenziviral svoje stike z zunanjim ministrom, ki mu bo nudil vsa potrebna sredstva za uspešno vodenje gibanja, ki je že doslej zabeležilo resnične politične uspehe. V opombi k dokumentu tudi zveemo, da nosi Mussolinijevo parafo; ta je potemtakem bil z razgovori in načrti seznanjen.

Vsebinsko druge skupine dokumentov je mogoče v skopih obrisih povzeti takole: V globalni strategiji Nemčije je Jugoslavija zavzemala najprej mesto nevarnega in že iz strahu prijateljsko razpoloženega sosedu, ki dopolnjuje zlasti ekonomske interese tretjega rajha. Vendar so Nemci postopoma pričeli Jugoslavijo tesneje navezovati nase. Zato so uveljavljali to ali ono »prijateljsko« gestu do takratnih oblastnikov, na primer pošiljanje vojnega materiala kljub velikim lastnim potrebam po oborožitvi. Vse to dogajanje so z zanimanjem spremljali tudi italijanski diplomati. Iz dokumentov ni videti, da bi šla zavezniška politika osi Rim—Berlin glede tega vprašanja z roko v roki. Nasprotno, italijanski diplomati so ob marsikateri priložnosti poskušali razplamteti nezaupanje do nemških namer na Balkanu in še posebej do odnosa z Jugoslavijo. Seveda so se z določenimi interesi v takšno dvolično igro takratne diplomacije vključevali tudi z jugoslovanske strani. Zapleteno igro okrog priprav za nevtralni blok balkanskih držav v letih 1939 in 1940 so igrali tako italijanski diplomati kot diplomati balkanskih držav. Ta politika je Italiji ugajala. Vendar so takratni dogodki (poraz Francije, vstop Italije v vojno) prehiteli uresničitev tega načrta.

V tretji skupini dokumentov je polno drobnih zanimivosti, ki osvetljujejo takratne razmere pri nas. Izmed teh sem izbrala le tiste, ki govore o predvojni dejavnosti komunistov in o naraščanju njihovega vpliva. Glede tega je zanimiv dokument št. 586, kjer poroča generalni konzul v Ljubljani Guerrini Merladi grofu Cianu 3. oktobra 1939 tudi o tem, da vidijo liberalni in panslavistični slovenski krogi v nemško-sovjetskem paktu protiutež osi Rim—Berlin. Konzul tudi poroča o naraščanju simpatij teh krogov do Sovjetske zveze, predvsem seveda do nje »kot velike slovenske matere, katere vpliv je že čutiti v srednji Evropi in na Balkanu«. V dokumentu št. 335 z dne 25. novembra 1939 pa poroča veleposlanik v Parizu Guariglia: »Šef 'drugega biroja' mi je včeraj namignil o nekaterih simptomih boljševiške infiltracije v jugoslovansko vojsko in podobnih boljševiških občutjih, ki so jih ponovno izpričali beograjski študentje.« — Veleposlanik v Budimpešti Vinci poroča 23. decembra 1939 o svojem razgovoru s takratnim madžarskim zunanjim ministrom grofom Csakyjem (dokument št. 702). Ta je glede položaja v Jugoslaviji menil, da je tam izredno živahna komunistična propaganda; ta naj bi imela predvsem obliko panslavizma.

Vsi ti izbrani dokumenti imajo seveda kljub selekciji svojo zgodovinsko vrednost, saj povezujejo dogajanja v Jugoslaviji in s tem v Sloveniji z dogodki v Evropi. Raziskovalec najnovejšega obdobja naše zgodovine nikakor ne bo smel prezreti obravnavane zbirke italijanske diplomatske korespondence. S tem ko bo dopolnil te vire s podatki iz nemških in drugih diplomatskih služb, bo mogel dobiti več ali manj zaokroženo sliko o silnicah, ki so se križale na Balkanu v času tik pred začetkom druge svetovne vojne in pozneje. Okupacija Jugoslavije in razkosanje

države ni »dokončno« razrešila vseh problemov. Vsebina mnogih objavljenih dokumentov ni za nas nobena posebna novost, nekateri pa vendarle povedo marsikaj zanimivega. Na primer vesti o nemško-sovjetskem paktu kot protiuteži osi Rim—Berlin, Csakyjevo enačenje komunizma s panslavizmom in drugo.

Nada Kobal

Jeklo in ljudje. Jeseniški zbornik I. Kranj 1965, 552 strani.

Zbornik prispevkov iz zgodovine delavskega gibanja med vojnama in iz narodnoosvobodilnega boja na področju občine Ljubljana Moste—Polje. Ljubljana 1965. 357 strani.

Ta dva zbornika prispevkov sta spet dva kamna v zgradbi naše krajevne zgodovine. V letih po osvoboditvi je izšla že lepa vrsta krajevnih ali pokrajinskih zbornikov, ki so na bolj ali manj posrečen način opisovali zgodovino svojega okoliša od najstarejših časov pa do obdobja po drugi svetovni vojni. Raven takih publikacij je, gledana s historičnega vidika, seveda zelo raznolična, vendar je pri vseh treba upoštevati, da gre za krajevno zgodovino, marsikdaj za nekake krajevne kronike, vendar ne v slabem pomenu besede. Res pa je tudi, da najdemo članke, ki ne zaslužijo, da so objavljeni. V okvir krajevne zgodovine se da strpati marsikaj, kar je za lokalno zgodovino sicer zanimivo, vendar pa širšega pomena nima in je tudi za vrednotenje čisto lokalnih dogodkov pretirano. Pogosto najdemo prispevke, ki so jih napisali ljudje, ki jim je zanimanje za preteklost domačega okoliša konjiček in s skrajno potrpežljivostjo ter vestnostjo zbirajo podatke, potem pa jih ne znajo uskladiti s splošnim dogajanjem in jim dati pravo mesto, ki jim gre v času in prostoru. Zato so to večinoma le drobni kamenčki, ki so sicer zanimivi, vendar se človek sprašuje, če so vredni natisa. Taki in podobni problemi se javljajo ob slehernem lokalnem zborniku in mu tako nehote dajo provincialen značaj.

Ob naših dveh zbornikih bi mogel reči, da je jeseniški dosti boljši, pestrejši in bolj zaokrožen kot moščanski. V uvodni besedi uredništva je napisano, da ima uredniški odbor namen izdajati sleherno leto tak zbornik v počastitev občinskega praznika, toda po dveh letih praznine še nič ne kaže, da bo izšel naslednji. Prispevki v prvem jeseniškem zborniku obravnavajo razvoj jeseniške železarne od fužin pa vse do moderne železarske industrije najnovejše dobe, delavsko in narodnostno gibanje, obdobje boja proti okupatorju in pa obnovo ter rast jeseniškega kota po vojni.

Aleksander Rjazancev govori v članku Razpad fužin in nastanek metalurške industrije o razvoju in tradiciji pridobivanja železne rude v jeseniškem kotu od Ruardovih in Zoisovih fužin do ustanovitve KID leta 1869, ko se začne nova doba načrtnega izkoriščanja železne rude. Kljub temu, da je bilo jeseniško jeklo izvrstne kvalitete in večkrat nagrajeno, ni moglo uspešno konkurirati na svetovnem trgu zaradi velikih stroškov pri predelavi rude, saj ni bilo nikoli dovolj denarja za tehnično spopolnjevanje naprav, ruda sama pa je bila slabše kvalitete. Avtorjevo razpravljanje seže do začetka 20. stoletja in vidi se, da je vsaj deloma delano tudi po arhivskem gradivu iz jeseniškega železarskega muzeja. Dalo bi se seveda dobiti še zelo dosti virov, naj tu omenim samo še neizkoriščane fascikle v Zoisovem arhivu, kjer se zelo podrobno bavi z upravljanjem svojih fužin.

O javorniško-jeseniški stavki leta 1904 piše Dušan Kermauner. Ta prispevek je med najtehtnejšimi v tem zborniku. Razprava je napisana po časopisnih virih